

УДК 371.3:378.4.180.6

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ МЕДИЧНОГО ВНЗ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

К.В. Добровольська

Розглядаються різні підходи до розуміння сутності освітнього середовища та його роль у формуванні професійної самосвідомості майбутніх медичних працівників. Проаналізовано типологічні ознаки освітнього середовища медичного навчального закладу. У структурі освітнього середовища медичного ВНЗ виокремлено чотири взаємопов'язані простори (теоретичний, практичний, науково-дослідний, культурно-виховний) і з'ясовано їх значення у формуванні професійної самосвідомості студентів.

Ключові слова: освітнє середовище, професійна самосвідомість, підготовка медичних працівників, вищій медичний навчальний заклад.

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF MEDICAL INSTITUTIONS AS THE FACTOR OF FORMATION OF PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF STUDENTS

K.V. Dobrovolska

***Summary.** The article discusses the various approaches to understanding of the essence of educational environment and its role in shaping of the professional identity of future health professionals. The typological features of educational environment a medical institution are analyzed. The structure of the educational environment of medical institutions is separated into four interrelated spaces (theoretical, practical, research, cultural), and they influence the shaping of the professional identity of students. On the basis of psychological and educational research it is proved that the formation of professional consciousness of future specialists of medical profile depends not only on the educational process, but on the overall socio-psychological microclimate, value-professional content of educational environment of high medical institution. Educational environment of medical university is regarded as specially structured set of conditions, activating the professional self-determination of students, understanding of their personality in the context of future professional activity, formation of adequate professional self-image and self-esteem.*

Keywords: educational environment, professional identity, training of medical workers, higher medical schools.

У сучасних умовах, коли відбувається реформування сфери охорони здоров'я в Україні, з новою силою актуалізувалися питання гуманізації медичної освіти, особистісно-професійного розвитку майбутнього лікаря, особливо його ціннісно-сміслової сфери та морально-етичних якостей. Фундаментальною умовою становлення особистості сучасного лікаря є підвищення рівня його професійної спрямованості, розвиток професійної Я-концепції, формування професійної самосвідомості. Від сформованості професійної самосвідомості студентів значною мірою залежить успішність підготовки медичних працівників, зорієнтованих на гуманістичні цінності медичної професії, здатних до постійного

професійного самовдосконалення. Актуальність дослідження проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх лікарів на етапі фахової підготовки зумовлена також тим, що через вікові особливості період навчання у ВНЗ є сензитивним для ідентифікації студентів з майбутньою професією. Протягом усього періоду підготовки фахівця у вищому навчальному закладі відбуваються зміни в його професійній самосвідомості. Важливо забезпечити у педагогічному процесі такі умови, щоб студенти не розчарувалися в обраній професії, сформувавши адекватне уявлення про її сутність і призначення, сприйняли її як засіб особистісної самореалізації, ідентифікували себе з відповідною професійною роллю.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідники наголошують на особливому значенні професійної самосвідомості в професійному становленні майбутніх фахівців (О. Голомшток, В. Журавльов, Є. Климов, П. Шавір та ін.). Чільне місце в педагогіці посідають дослідження умов і шляхів формування професійної самосвідомості у студентів вищих навчальних закладів (Ю. Андреева, Т. Деркач, Н. Дороніна, В. Жернов, В. Потіха, Н. Пустовалова, Р. Рахманова та ін.). У психологічних і педагогічних дослідженнях вивчаються особливості розвитку професійної самосвідомості фахівців різного профілю: психологів (Є. Єфремов, Т. Маралова, У. Родигіна та ін.), педагогів (І. Вачков, Л. Мітіна, В. Сластьонін, А. Смоляр та ін.), юристів (Л. Андреева, В. Тепликов), менеджерів (Н. Горська, О. Молдаванова), військовослужбовців (С. Головки, М. Томчук). Водночас, огляд наукових джерел свідчить про недостатню увагу дослідників до проблем розвитку професійної самосвідомості фахівців іншого профілю, зокрема, майбутніх медичних працівників. Лише у декількох дослідженнях розглядаються окремі аспекти розвитку самосвідомості студентів медичних ВНЗ у контексті їх загального особистісно-професійного становлення (Ж. Бадуліна, О. Васюк, І. Вітенко, В. Вогралик, О. Денисова, М. Жукова, Г. Кондратенко, Т. Румянцева, Б. Ороховський, Н. Яковлева, Б. Ясько та ін.). Водночас залишаються недостатньо дослідженими питання змісту професійної самосвідомості майбутніх лікарів, критеріїв та показників її сформованості, не визначені особливості її становлення у період професійного навчання, відсутня методика педагогічного супроводу розвитку професійної самосвідомості студентів в освітньому середовищі вищого медичного навчального закладу.

Аналіз результатів психолого-педагогічних досліджень дає підстави стверджувати, що професійна самосвідомість майбутніх фахівців розвивається під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників: освітньо-професійного середовища; суб'єктивної системи очікувань і переваг, ідеальних образів професії; визнання індивіда значущими людьми як професіонала; професійної самопрезентації; професійних норм (цінностей) і атрибутів (лексикон, міфи, стереотипи, символи); емоційно-позитивного фону, на якому відбувалося отримання первинної інформації про професію; позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності; емоційно позитивне прийняття своєї приналежності до професійного співтовариства; успішного освоєння правил і норм професійної діяльності; міри відповідальності, яку індивід може взяти на себе; рівня особистісного розвитку; мотиваційної готовності до самореалізації на обраному професійному терені [11].

У процесі професійної підготовки в медичному вищому навчальному закладі відбувається засвоєння студентами професійних цінностей та еталонів професійної майстерності, внаслідок ідентифікації з викладачами як моделями для наслідування формуються професійні уявлення та орієнтації, виробляється ціннісне ставлення до професії, коригується професійний Я-образ і самооцінка, розвиваються професійно важливі якості. Глобальним фактором, що зумовлює зазначені трансформації, які в комплексі забезпечують особистісно-професійне становлення майбутніх медичних працівників, виступає освітнє середовище вищого медичного навчального закладу. Саме від загального соціально-психологічного мікроклімату, культури професії, насиченості професійними цінностями і смислами освітнього середовища медичного ВНЗ залежить значною мірою формування професійної самосвідомості студентів.

У статті ми ставимо за *мету* визначити роль освітнього середовища вищого медичного навчального закладу як чинника розвитку професійної самосвідомості студентів.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці обґрунтовано низку підходів до розуміння сутності поняття «освітнє (виховне) середовище». Перший полягає у трактуванні цього поняття як частини соціального середовища, в якій функціонує певний педагогічно доцільний спосіб життєдіяльності [8]. У цьому випадку визначальним елементом виховного середовища вважається модель способу життя, у відповідності з якою відбувається взаємодія його суб'єктів. Такий підхід характеризується певною нормативністю, оскільки взаємодія суб'єктів виховного середовища регламентується нормами і настановами, які відповідають тій чи іншій моделі життєдіяльності і задаються зверху.

Другий підхід полягає у трактуванні виховного середовища як динамічної мережі взаємопов'язаних педагогічних подій, які створюються колективними й індивідуальними суб'єктами різного рівня і впливають на їх особистісне становлення [3]. Подія при цьому розуміється як яскрава, емоційно насичена, незабутня справа, значуща і приваблива як для колективу, так і для окремої особистості. Формування освітнього середовища передбачає включення педагога і вихованців у спільну діяльність на основі діалогу, відкритості, рівноправності, внаслідок чого виникає готовність до зближення і взаємного розвитку.

На думку В. Ясвіна, виховне середовище – це «система впливів і умов формування особистості, а також можливостей її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [13, с.56]. Дослідник вважає, що чим більше і повніше особистість використовує можливості середовища, тим більш успішно відбувається її активний саморозвиток. Л. Новікова розуміє виховне середовище як доцільно організоване педагогічне середовище, що оточує суб'єктів навчально-виховної взаємодії [9]. Слід розрізняти, з одного боку, стихійне середовище (природа, техніка, люди, телебачення, радіо тощо) як певну природну і соціальну даність, що постійно впливає на розвиток особистості, з іншого боку, – навчально-виховне середовище як результат цілеспрямованої педагогічної діяльності. Формування виховного середовища передбачає визначення його компонентів, моделювання зв'язків між ними, а також включення вихованців у їх систему. У такому підході структурним елементом виховного середовища вважається освітня установа (університет, інститут), а основним засобом створення – взаємодія різних суб'єктів, що діють у його межах і дотримуються єдиних педагогічних принципів. На наш погляд, такий підхід найбільшою мірою відповідає завданням розвитку професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

Аналізуючи різні підходи до розуміння виховного середовища, можна зробити висновок, що середовище стає виховним, коли його утворює комплекс матеріальних факторів освітнього процесу, міжособистісних відносин і особливих педагогічних умов, спрямованих на розвиток особистості. Всі ці чинники взаємопов'язані, доповнюють, збагачують один одного і впливають на всіх суб'єктів освітнього середовища.

Сформулюємо типологічні ознаки освітнього середовища, взявши за основу підхід, запропонований Г.Беляєвим:

- освітнє середовище будь-якого рівня є складним об'єктом системної природи;
- цілісність освітнього середовища забезпечує досягнення системного ефекту, під яким розуміється реалізація комплексної мети навчання і виховання на рівні безперервної освіти;
- освітнє середовище існує як певна соціальна спільність, що розвиває сукупність людських відносин у контексті широкій соціокультурно-світоглядній адаптації людини до світу;
- освітнє середовище має широкий спектр модальності і формує різноманітність типів локальних середовищ різного типу;
- освітнє середовище виступає не лише як умова, але і як засіб навчання та виховання;
- освітнє середовище є процесом діалектичної взаємодії соціальних, просторово-предметних і психолого-дидактичних компонентів, що утворюють систему координат провідних умов, впливів і тенденцій;
- освітнє середовище утворює простір індивідуалізованої діяльності, перехідної від навчальної ситуації до життя [1, с. 46].

У контексті формування професійної самосвідомості студентів медичних ВНЗ найбільший інтерес становлять такі визначені Г. Беляєвим положення щодо виховного середовища: виховне середовище існує як певна соціальна спільність, система відносин; виховне середовище виступає не лише як умова, але й як засіб навчання та виховання; освітнє середовище утворює простір індивідуалізованої діяльності, перехідної від навчальної до життєво-професійної. Отже, відповідним чином організоване виховне середовище медичного вищого навчального закладу може виступити умовою і водночас дієвим засобом формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю. Ми розглядаємо освітнє середовище як спеціально сконструйований і структурований комплекс предметно-соціальних умов, що активізують професійне самовизначення студентів, рефлексивне осмислення ними своєї особистості в контексті майбутньої професійної діяльності, стимулюють ідентифікацію з професійними цінностями і еталонами, становлення адекватного професійного Я-образу і самооцінки. Для проектування такого освітнього середовища важливо мати чітке уявлення про його структурну організацію. Н. Щуркова поділяє виховне середовище на предметно-просторове, поведінкове, подієве та інформаційне культурне [12]. На думку Г. Ковальова, структура освітнього середовища складається з трьох основних компонентів: фізичного оточення, людських чинників і програми виховання (навчання) [5]. В. Ясвін у рамках обґрунтованої ним концепції моделювання освітніх середовищ виокремлює також три взаємопов'язані компоненти освітнього середовища: предметний, соціальний і організаційно-технологічний [13].

Не применшуючи важливості предметного компоненту освітнього середовища, що формується у вищому навчальному закладі, ми водночас вважаємо, що на розвиток професійної самосвідомості студентів більшою мірою впливає загальний соціально-психологічний клімат, характер міжособистісної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, стиль відносин між викладачами і студентами. Побудова педагогічного процесу на принципах діалогу як психологічно рівноправного співробітництва є важливим чинником розвитку професійної самосвідомості майбутніх медичних працівників, їх ідентифікації з носіями професійної культури, засвоєння етичних норм і принципів медичної діяльності.

Освітнє середовище медичного ВНЗ можна представити у вигляді єдності чотирьох взаємопов'язаних

просторів: теоретичної освіти, практичної освіти, науково-дослідного і культурно-виховного. Названі простори визначають напрями особистісно-професійного становлення й формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю. Розглянемо сутність кожного простору та його потенційні можливості щодо розвитку професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю.

Простір теоретичної освіти (комплекс лекційних, практичних, лабораторних і семінарських занять) є основною складовою освітнього середовища медичного ВНЗ. Організація різноманітних типів лекційних (лекція-бесіда, евристична, проблемна лекція тощо), практичних і семінарських занять (навчальна дискусія, колоквиум, ділова гра, рольова гра, тренінг тощо) забезпечує реалізацію навчальної і виховної функцій педагогічного процесу, сприяє розвитку особистості майбутнього медичного працівника. Деякі автори (І. Алексашина, Л. Лесохіна) в структурі змісту теоретичної освіти виокремлюють декілька циклів: гуманітарний – розвиток гуманістично орієнтованої особистості майбутнього фахівця; психолого-педагогічний – сприяння особистісно-професійному становленню фахівця; природничо-науковий – формування цілісної картини світу; спеціально-предметний – засвоєння цілей, змісту, форм, способів, технологій майбутньої професійної діяльності. На наш погляд, у процесі формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю особливу увагу слід надавати посиленню професійної спрямованості викладання дисциплін природничо-наукового циклу, які нерідко подаються поза контекстом майбутньої діяльності, а тому мало впливають на особистісно-професійне становлення студентів. Необхідне застосування у навчальному процесі таких педагогічних технологій, які сприяють не лише ефективному засвоєнню професійних знань, умінь і навичок, але й розвивають професійно важливі якості студентів, стимулюють їх професійне самовизначення. Важливо, щоб навчання орієнтувало студентів на майбутній зміст професійної діяльності, формувало ціннісне ставлення до медицини як сфери особистісної самореалізації. Як свідчить аналіз педагогічної теорії і практики, цим вимогам задовольняє контекстний підхід до навчання, суть якого полягає в створенні умов для трансформації навчально-пізнавальної діяльності студентів у квазіпрофесійну [2].

Простір практичної освіти, разом з простором теоретичної освіти, є важливою складовою освітнього середовища вищого медичного навчального закладу. Він представлений, перш за все, різними видами практик. Можливості професійної практики щодо розвитку самосвідомості студентів розглядаються в працях Т. Кудрявцева, В. Овсянникової та ін. У процесі навчання сформований у студентів романтичний образ професії поступово замінюється більш реальними і конкретними уявленнями, самооцінка професійних якостей знижується, емоційні компоненти в її структурі поступово витісняються інтелектуальними; до складу «образу Я» більшою мірою починають включатися компоненти, пов'язані з обраною спеціальністю. Причому, чим раніше суб'єкт навчання потрапляє в умови реальної професійної діяльності, чим раніше включається в практику, тим успішніше він розвивається як особистість і професіонал.

У дослідженні Т. Кудрявцева і В. Шегурової підкреслюється, що «вже в процесі професійного навчання починає складатися «образ Я» студента як суб'єкта власне професійної діяльності. Інтенсивність його формування значною мірою визначається ступенем орієнтації навчально-виховного процесу в навчальному закладі на відтворення ситуацій, що імітують реальну професійну діяльність» [7, с. 58]. Рушійною силою розвитку професійної самосвідомості дослідники вважають суперечність між уявленнями про себе і уявленнями про ідеального, еталонного професіонала. За правильної організації навчання професійне самовизначення суб'єкта може бути в основному завершене в рамках навчального закладу. Критерієм цього є формування позитивного ставлення студента до себе як суб'єкта професійної діяльності і сформованість адекватної професійної Я-концепції.

Формування у майбутніх фахівців професійних уявлень, образів-еталонів, ідеалів найефективніше відбувається у спільній з професіоналами діяльності, через особистісне спілкування з ними в період практики. Зразками для наслідування для студентів можуть виступати викладачі вищого навчального закладу, медичний персонал лікарень, на базі яких проходить практика. О. Крилов [6] вивчав вплив ідеалів на професійне становлення особистості і виявив зміну характеру внутрішнього діалогу під час освоєння професії. Такий діалог розвивається за рахунок інтеріоризації в Я-образ «еталонного професіонала» шляхом ідентифікації з ним. Завдяки професійній ідентифікації у студентів формується цілісне уявлення про зміст, способи і засоби своєї професійної діяльності; критичне ставлення до себе і своєї діяльності у минулому, сьогоденні і майбутньому; інтенсифікується формування професійної самосвідомості.

Створення професійно-ціннісного освітнього середовища, яке стимулює професійне самовизначення, професійну ідентифікацію і професійне самовдосконалення студентів, забезпечується шляхом організації науково-дослідної роботи. Простір науково-дослідної роботи студентів охоплює різні види діяльності: підготовка курсових і дипломних проектів, написання рефератів, участь у наукових студентських конференціях, семінарах, конкурсах і олімпіадах, виконання індивідуальних і групових дослідницьких проектів. На наш погляд, продуктивна взаємодія викладача зі студентами в процесі науково-дослідної діяльності може забезпечувати не тільки оволодіння методами і формами наукового мислення, глибше

засвоєння знань, але й суттєвою мірою активізувати формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців у галузі охорони здоров'я, сприяти розвитку їх професійно важливих якостей.

Особливу роль у формуванні професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю, на наш погляд, відіграє культурно-виховний простір медичного ВНЗ, який охоплює систему позааудиторної діяльності студентів. На важливому значенні позааудиторної роботи у становленні майбутнього фахівця наголошує В. Сластьонін [10]. Насичення професійними цінностями і смислами позааудиторної, культурно-освітньої, дозвілєвої діяльності майбутніх медичних працівників може суттєво активізувати становлення їх професійної самосвідомості. Цього можна досягти використанням активних форм виховної роботи, системи кураторських годин, засідань дискусійних клубів, гуртків, клубів за інтересами; проведенням професійно орієнтованих студентських фестивалів, конференцій, професійних конкурсів, змагань, тренінгів, індивідуальних бесід-консультацій, організацією зустрічей з фахівцями своєї справи, кращими представниками професії, провідними медиками і керівниками закладів охорони здоров'я міста та області, кращими випускниками університету, проведенням екскурсій у кращі лікарні та заклади охорони здоров'я міста.

У виховному просторі медичного ВНЗ важливим чинником формування професійної самосвідомості студентів виступає характер взаємодії викладача і студентів. Дослідники зазначають, що в педагогічній взаємодії вихованцям транслиуються ціннісні, емоційні і гностичні характеристики, а також професійні настанови і поведінкові моделі педагога [3]. Необхідною передумовою успішного формування професійної самосвідомості майбутніх медичних працівників є дотримання викладачами діалогічного стилю педагогічної взаємодії, який ґрунтується на взаємоповазі і створює комфортну атмосферу та стимулює ідентифікацію студентів з наставниками як носіями професійних цінностей і стандартів поведінки. Особлива роль у створенні професійно-ціннісного виховного середовища в медичному ВНЗ належить викладачам, наставникам груп, керівникам практики, які мають продемонструвати студентам зразок ціннісного ставлення до професії, виступити у ролі професійних еталонів для наслідування і тим самим вплинути на формування їх професійної самосвідомості.

Висновки. Отже, формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців медичного профілю залежить не стільки від організації навчального процесу, скільки від загального соціально-психологічного мікроклімату, ціннісно-професійного змісту освітнього середовища вищого медичного навчального закладу. Освітнє середовище ми розглядаємо як спеціально структурований комплекс умов, що активізують професійне самовизначення студентів, рефлексивне осмислення своєї особистості в контексті майбутньої професійної діяльності, формування адекватного професійного Я-образу і самооцінки. Важливу роль у професіоналізації виховного середовища вищого медичного навчального закладу відіграє характер міжособистісної взаємодії викладачів, кураторів, керівників практики з студентами. Побудова педагогічного процесу на принципах діалогу як психологічно рівноправного співробітництва викладача і студентів є важливим чинником розвитку професійної самосвідомості майбутніх медичних працівників, їх ідентифікації з носіями професійної культури, засвоєння етичних норм і принципів медичної діяльності.

Література

1. Беляев Г.Ю. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Геннадий Юрьевич Беляев. – М., 2000. – 157 с.
2. Вербицкий А.А. Контекстное обучение в компетентностном подходе / А.А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2006. – № 11. – С. 43.
3. Ганиева Р.Х. Трансляция субъектности учителя в процессе педагогического взаимодействия: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «педагогическая психология» / Р.Х. Ганиева. – Ставрополь, 2004. – 20 с.
4. Григорьев Д. В. Создание воспитательного пространства: событийный подход / Д.В. Григорьев // Современные гуманитарные подходы в теории и практике воспитания. – Пермь: ИТОП РАО, 2001. – С. 66 – 76.
5. Ковалев Г. А. Психическое развитие ребенка и жизненная среда / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1993. – №1. – С. 13-23.
6. Крылов А.Н. «Образ-Я» как фактор развития личности: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / Крылов Александр Николаевич. – М., 1984. – 142 с.
7. Кудрявцев Т.В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения / Т.В.Кудрявцев, В.Ю.Шегурова // Вопросы психологии. – 1983. – №2. –С. 51-59.
8. Мануйлов Ю.С. Воспитание через среду / Ю.С. Мануйлов // Воспитательная работа в школе.– 2008.– № 8.– С.21-27.
9. Новикова Л.И. Школа и среда / Л.И. Новикова. – М.: Знание, 1985. – 80с.
10. Сластенин В.А. Педагогический процесс как система / В.А. Сластенин. – М.: Издательский дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. – 488 с.
11. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учеб. пособие / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. – 312 с.
12. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии / Н.Е. Щуркова. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 234 с.
13. Ясвин В.А. Образовательная среда – от моделирования к проектированию /В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.